

De Vlaamse Beweging versterkt maar verdeeld. Leuven 1932-1940. II

JAN HUNIN, aspirant N.F.W.O.

Om klaarheid te scheppen werd Jan Huyberechts aangeduid als verslaggever. Maar de vlaamsgezinden die op het verslag van het socialistische gemeenteraadslid wachtten om het schepencollege te bestoken, kregen geen voldoening, omdat Huyberechts van partijleider Doms verbod had gekregen om die zaak ter sprake te brengen. Daarvoor werd de oud-bestuurder van de V.O.S. ongenadig aangepakt door *Nieuw Leuven* en door Van der Mueren in de gemeenteraad¹⁸. De vertegenwoordiger van de K.V.V. stelde op 23 juli 1935 voor om de „Franstalige” kleutertuin af te schaffen, maar hij kreeg geen gehoor. In elk geval zouden in de volgende jaren de taaltoestanden daar gevoelig verbeteren, want in mei 1938 vroeg het schepencollege een staatstoelage aan voor de school, waardoor het aan de taalinspectie zou worden onderworpen¹⁹.

Vanaf 1933 werden afwijkingen op de volledige vernederlandsing in het stads-onderwijs scherp op de korrel genomen door de radicale flaminganten in de gemeenteraad. Frantzen legde de vinger op de wonde voor de Academie voor Schone Kunsten. Op 14 november 1933 kloeg hij aan dat er in de Academie speciaal voor drie Franssprekende leerlingen op 184 een leraar perspectief moest worden aangetrokken. Voor de technische school merkte Van der Mueren in mei 1935 op, dat in de lessen lichamelijke opvoeding, tekenen „en waarschijnlijk nog in andere” het Frans de boventoon voerde. Een zitting later trok de vertegenwoordiger van de K.V.V. ook fel van leer tegen de taaltoestanden in het Muziekconservatorium, waar een aantal leerlingen uit Waals-Brabant school liepen.

De strijdvaardigheid en het ongeduld van de Leuvense flaminganten bleek niet alleen in de gemeenteraad maar ook daarbuiten, naar aanleiding van het wetsontwerp op het gebruik der talen in gerechtszaken, waarvan de behandeling al sinds 1929-1930 aansleepte. Omdat de regering had toegegeven aan de wens van de flaminganten om het parlement daarin vrij te laten, werden senatoren en volksvertegenwoordigers door de publieke opinie bewerkt. H. Van Goethem geeft in zijn boek *Honderd jaar Vlaams rechtsleven 1885-1985* (Gent 1985)

18. Op 26 januari, 6 maart en 11 april 1934 vroeg Van der Mueren in de gemeenteraad hoe-
ver het stond met het verslag.

19. Gemeenteraadzitting van 5 april 1939.

aan, hoe bijna de helft van de advocaten aan de Leuvense balie eind 1933 publiek stelling nam tegen de verplichte eentaligheid van het Vlaamse landsgedeelte, zoals door de flaminganten geëist was. Maar de auteur vergeet te vermelden dat als reactie daarop 31 advocaten (d.w.z. één meer dan de protesteerders!) het vlaamsgezinde wetsontwerp steunden, o.w. de katholieken Raport en Pouillet en de socialisten L. Tielemans en Huyberechts²⁰. Enkele weken tevoren, op 2 oktober 1933, had de Leuvense gemeenteraad op voorstel van laatstgenoemde een motie ten voordele van de volledige eentaligheid in gerechtszaken goedgekeurd. Liberalen en conservatieve katholieken stemden tegen. Zover zou het parlement in juni 1935 niet gaan, omdat over het algemeen de vlaamsgezinden zich gematigder opstelden dan in Leuven, maar de nieuwe taalwet ging wel veel verder dan de volledige vrijheid van taalgebruik voor de rechtszoekende zoals door de regering was voorgesteld.

3. Socialisten en liberalen in de problemen

De vooruitgang op taalgebied die in het stadsbestuur vanaf 1933 werd bereikt, was geen anoniem proces, maar werd in gang gezet en voortgestuwd door de inzet en het doorzettingsvermogen van enkele duidelijk aanwijsbare personen. De vertegenwoordiger van de K.V.V., Van der Mueren, die in een comfortabele oppositiezetel zat, voerde vaak het woord in de gemeenteraad en gaf met zijn voorstellen en zijn kritiek een impuls aan de vernederlandsing. Samen met de filoloog H.J. Van de Wijer, de letterkundige Filip de Pillecijn en de jonge economist G. Eyskens was de musicoloog Van der Mueren een van de gangmakers van de groep Nieuw Vlaanderen, die vanaf einde 1934 professoren en andere academici uit Leuven verenigde op een radicaal vlaamsgezind programma. In het eerste nummer van het gelijknamige weekblad werd op 16 december 1934 de eentaligheid van Vlaanderen beklemtoond en een „nieuwe orde” gepropageerd, zonder de „noodlottige” partijpolitiek. Enkele maanden later sprak de voltallige redactie zich uit voor federalisme als oplossing voor het Vlaamse vraagstuk, dat voor haar méér was dan een louter taalprobleem²¹. Met haar standpunten bewoog Nieuw Vlaanderen zich tussen de katholieke partij en het Vlaams Nationaal Verbond (V.N.V.), de opvolger van de Frontpartij, waarin de katholieke vlaams-nationalisten zich verenigd hadden op een autoritair-corporatief programma.

20 *.De Volkswil*, 12 november 1933. De fout van Van Goethem wordt overgenomen door L. Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, III, Leuven, 1990, 24.

21. In de traditionele flamingantische geschiedschrijving werd de gebrekkige toepassing van de taalwetten een van de oorzaken genoemd voor de doorbraak van het federalisme in de Vlaamse beweging omstreeks 1935 (Wils, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, III, 39). In Leuven maakten de flaminganten, waaronder Van der Mueren, zich boos omdat ze de geest van de taalwetten wilden gerealiseerd zien zonder gebruik van de uitzonderingsbepalingen voor de anderstalige minderheid.

De aanwezigheid van Van der Mueren in de gemeenteraad gaf een zweeps slag aan de vlaamsgezindheid in de katholieke partij. Samen met Van der Mueren speelde de katholieke advocaat Alfred Raport een motorrol in het afdwingen van toegevingen op het gebied van het taalgebruik, maar zonder de steun van de socialisten Huyberechts en vooral Frantzen zou er geen sprake geweest zijn van grote veranderingen. *Nieuw Leuven* hing in juni 1934 een overdreven maar typerend beeld van de twee socialistische gemeenteraadsleden op. „Huyberechts zegt wat de sociëteit als dusdanig niet zeggen mag en toch graag gezegd heeft en Frantzen zegt wat hij meent wat moet gezegd worden! Daar is een schakering! En dan is er de stijl! Mijnheer Huyberechts tracht zijn publiek bij voorbaat in goede stemming te brengen en zegt „dat hij het niet kwaad meent, dat het niet lang zal duren en... dat hij alles overlaat aan het schepencollege, dat hij zo maar ne keer zegt enfin’’... Mijnheer Huyberechts is advocaat! Mijnheer Frantzen zegt dat hij het wel kwalijk neemt, dat het zal duren tot het uit is en... dat hij het niet allemaal overlaat aan het schepencollege en dat hij zeer bewust zegt. Mijnheer Frantzen ziet strak. Mijnheer Huyberechts houdt zijn glimlach. Dat kan geen enkele acteur nadoen!’’

Door zijn eigenzinnig optreden leefde Frantzen op gespannen voet met de socialistische partijleider Doms, die bepaalde akkoorden met de liberale coalitiepartner te verdedigen had. De aanstelling van een nieuwe politiecommissaris in januari 1935 stak de lont aan het kruitvat. Toen op 23 juli in de gemeenteraad de beslissing viel, stemden Frantzen en Huyberechts mee met de oppositie, zodat de katholieke kandidaat Chevaillier verkozen werd. Hoewel in de socialistische partij het breken van de tucht als heiligschennis werd beschouwd, sprak een speciaal daarvoor bijeengeroepen partijvergadering hen vrij²². Bij de socialistische gemeenteraadsleden was immers de onvrede gegroeid over de manier waarop de Leuvense partijleider hen bij belangrijke beslissingen buitenspel zette. Als antwoord riepen Doms en Thiriart op 17 september in het geheim een nieuwe vergadering van de Werkersbond samen voor hun eigen aanhang. Daar werd beslist om Frantzen uit de partij te zetten; Huyberechts, die de aanstoker van het hele geval was geweest, kreeg een blaam²³.

De reactie van Frantzen kwam onmiddellijk. In oktober 1935 bracht hij een blad uit onder de sprekende titel *Rotte politiek op 't Leuvense stadhuis*: „Ik ben waarachtig in ene goede luim om den grond en de waarheid van al dat politiek geknoei te vertellen, met het enige doel aan de arbeiders te leren, aan de geestesarbeiders te doen inzien en ook aan alle mensen van tref, hoe moeilijk het is voor een rechtschapen man, de eerlijkheid te dienen in het raam ener

22. *Rotte Politiek*, oktober 1935 (KB (Koninklijke Bibliotheek), fonds Mertens).

23. Het ontslag van Frantzen werd op 9 oktober 1935 door het Federaal Comité van het arrondissement bevestigd. AMSAB, (Archief en Museum van de Socialistische Arbeidersbeweging); Verslagboek.

rotte politiek''. Daarna volgde een scherpe uitval naar partijleider Doms en zijn „discipelen'' Thiriart en Van Langendonck. Vanaf januari 1936 verscheen *Pirrewit*, waarin een verbitterde Frantzen op dezelfde spijker hamerde²⁴.

De kritiek op zijn persoon kwam voor Doms op een ongelegen moment, omdat hij in april 1935 waarnemend burgemeester was geworden. Claes, die door reuma geveld in bed lag, weigerde ontslag te nemen. In een open brief aan de Liberale Vereniging in oktober spaarde *Nieuw Leuven* voorzitter Jan Vandevelde niet, die de leiding van de stad en van het onderwijs in handen liet van de socialisten. Waarschijnlijk om plaats te ruimen voor zijn partijgenoot Arthur Deneef, de voorzitter van de Commissie van Openbare Onderstand, die zich kandidaat stelde voor de opvolging van Claes, diende de liberaal Alfons Peninckx in oktober 1935 zijn ontslag in als gemeenteraadslid. Maar hij trok het weer in onder druk van de voorzitter van de Liberale Vereniging, Jan Vandevelde, en van schepenen Van Leeuw, die Deneef „naar huis zou gezonden (hebben) met een brevet van „onbekwaamheid''²⁵. In de liberale partij was niet iedereen opgezet met de kandidatuur van Deneef om Claes op te volgen. In april 1936 pakte *Nieuw Leuven* uit met een geheim akkoord tussen de socialisten en Jan Vandevelde, waarbij Doms tot aan de gemeenteraadsverkiezingen van 1938 waarnemend burgemeester zou blijven om daarna opgevolgd te worden door Paul Vandevelde, de zoon van de voorzitter van de Liberale Vereniging.

De toestand werd nog verwarder naar aanleiding van de parlementsverkiezingen van 1936. Omdat in de socialistische arrondissementenbond geen eensgezindheid kon bereikt worden over de lijstsamenstelling, werd voor de eerste maal na de Eerste Wereldoorlog een poll gehouden, die in het nadeel uitviel van de partijkaders. Van enorm belang was de uitslag voor de Kamer, waaraan de positie van partijleider verbonden was. Doms kreeg daarbij pas de derde plaats toegewezen, waarmee hij bijna zeker ook zijn Kamerzetel zou verspelen. Doms toonde zich een slecht verliezer. Begin april, onmiddellijk na de poll, diende hij zijn ontslag in als volksvertegenwoordiger, schepenen, gemeenteraadslid en partijlid²⁶. Thiriart volgde als schepenen van Openbare Werken zijn voorbeeld, maar hij bleef voorlopig de vergaderingen van het schepencollege bijwonen, die geleid werden door de liberaal Van Leeuw. Door de Leuvense Werkersbond werd hun aftreden aanvaard, en Huyberechts en vakbondssecretaris Alfons Van Aenrode werden aangeduid als plaatsvervangers. Zij beloofden

24. *Pirrewit* hield het niet lang vol (mededeling V. Devijver), waarschijnlijk omdat Frantzen begin 1936 een zware longontsteking opliep. *Nieuw Leuven* wenste hem een spoedig herstel.

25. *Nieuw Leuven*, oktober 1935. J. Vandevelde, burgemeester van Kessel-Lo van 1927 tot 1932, had na de gemeenteraadsverkiezingen Claes aan het hoofd van de Liberale Vereniging vervangen.

26. In *De Volkswil* stond laconiek: „Mensen gaan, de partij blijft''.

onmiddellijk de schepenzetel van Onderwijs opnieuw aan de liberalen af te staan²⁷. Toen alle problemen van de baan leken, trok Doms zijn ontslag in. Volgens het liberale weekblad *De Vrijheid* had partijvoorzitter Emile Vanderfelde, die Doms goed kende, in zijn voordeel bemiddeld. Na een afwezigheid van vier weken nam hij opnieuw zijn plaats in het schepencollege in.

Op 17 mei 1936 wees de Liberale Vereniging alle verantwoordelijkheid af voor „zekere toestanden” in het schepencollege en vroeg het aftreden van de zieke Claes om „zo haast mogelijk het ambt van Burgemeester en Schepen van Onderwijs in handen te zien van een liberaal”. Alhoewel Doms zich op dat ogenblik reeds bereid had verklaard om de zetel van Onderwijs aan een liberaal te geven, in casu Van Leeuw, wees de Liberale Vereniging op 27 juni alle bestuursverantwoordelijkheid af. Het liberale gemeenteraadslid Dumont kreeg de opdracht zich onafhankelijk op te stellen, zodat het schepencollege over geen meerderheid meer beschikte in de gemeenteraad. Van Leeuw en Peninckx, die schepen van burgerlijke stand was geworden, hadden op dat ogenblik al gebroken met de Liberale Vereniging²⁸.

Door de terugkeer van Doms bleef de socialistische partij in een diepe malaise verkeren. Uit onvrede met de gang van zaken namen vakbondssecretaris Alfons Van Aenrode en partijsecretaris Guillaume Klein ontslag uit het bestuur van de Werkersbond. In een brief van oktober 1936 aan de arrondissementebond was Huyberechts niet mals voor Doms en Thiriart: „Deze twee mensen zijn verantwoordelijk voor de verwarring in de partij. Ze beogen ambitie en persoonlijk belang. De gemeenteraadsliden moeten zwijgen en buigen voor de dictatuur... die ze bij anderen zo heftig bekampen”. Huyberechts eiste vòòr nieuwjaar het ontslag van Doms: „Ik wil niet meer zetelen met personen die geen vertrouwen meer hebben. De toestand is zo ondraaglijk dat er zelfs sprake is van ontslagen in blok”²⁹.

Om de druk op de partijleiding te verhogen bleef Huyberechts op 13 november 1937 weg van de gemeenteraadszitting, zodat een kandidaat van de rechterzijde als stadsonderwijzer kon benoemd worden. Omdat Huyberechts ook op 18 december opviel door zijn afwezigheid, hing zijn uitsluiting in de lucht³⁰. Na een vergadering van de Werkersbond begin februari 1937 nam hij ontslag als gemeenteraadslid en enkele maanden later brak hij definitief met de socialistische partij³¹.

27. *De Vrijheid*, 23 mei 1936.

28. *De Vrijheid*, 4 juli 1936.

29. Brief van 29 oktober 1936; AMSAB, Verslagboek.

30. De uitsluiting van Jan Huyberechts stond op de agenda van de Werkersbond van 7 januari 1937; AMSAB, Verslagboek.

31. *De Volkswil*, 12 augustus 1937. Waarschijnlijk beschikte de plaatselijke partijleiding, waar Doms de touwtjes in handen had; over op voorhand door de gemeenteraadsliden ondertekende ontslagbrieven (cfr. vergadering van het Federaal Comité, 4 juli 1926; AMSAB, Verslagboek).

De vlaamsgezindheid van de socialisten was fel aangetast door het verdwijnen van Huyberechts en Frantzen uit de gemeenteraad, hoewel de ontslagen niet onmiddellijk verband hielden met hun ideeën op taalgebied. De gevolgen daarvan waren al merkbaar na het vertrek van laatstgenoemde, want vanaf einde 1935 viel het taaldebat in de gemeenteraad volledig stil. Daarmee waren de banden tussen links en rechts ook op taalgebied volledig doorgesneden.

4. Rechts sluit de rangen

In vergelijking met de jaren twintig was de kloof tussen links en rechts nog aanzienlijk verbreed door het anti-parlementarisme dat geleidelijk bij een brede stroming van katholieken ingang vond. Die evolutie is goed te volgen in *Nieuw Leuven*. In november 1933 richtte het maandblad van Van der Mueren een dringende oproep aan het onderwijzend personeel van Leuven en omstreken om zich ten dienste te stellen van de gemeenschap, wat de enige manier heette om een nieuwe maatschappijorde te doen slagen. Enkele maanden later was de boodschap al minder vaag: „Er is geen leiding? Er is geen samenhang?... We roepen u op en we wensen ze hartsgrondig”. „Een verouderd en misbruikt 'regime' gaat ten onder”, schreef *Nieuw Leuven* in januari 1935.

Het dalend vertrouwen in de parlementaire democratie werd versneld door een reeks van faillissementen in 1932 en volgende jaren, die het gevolg waren van de aanslepende economische crisis vanaf 1929. Daarmee werd de weg vrijgemaakt voor de Rex-beweging van Léon Degrelle, die vanaf 1935 een groot-scheepse campagne voerde om het land te zuiveren van de „rotte partijpolitiek”. Eén van zijn slachtoffers was de vertrouwensman van de Boerenbond, Raport, die door de Luxemburgse demagoog medeverantwoordelijk werd gesteld voor de faillietverklaring van de Algemene Bankvereniging en de Mid-denkredietkas³². Het katholieke gemeenteraadslid moest zich in mei 1936 noodgedwongen terugtrekken van de Senaatslijst.

De parlamentsverkiezingen van mei 1936 zorgden voor een aardverschuiving in het politieke landschap. De Rex-partij van Degrelle sleepte op slag één tiende van de Kamerzetels in de wacht. Het succes van de extreem-rechtse partijen was volledig door de doorbraak van de Vlaams-nationalisten op een autoritair-corporatief programma. De katholieken leden een zeer zware nederlaag, maar ook socialisten en liberalen moesten zetels inleveren.

De verkiezingen betekenden niet alleen de doorbraak voor de anti-democra-

32. Verkiezingsblad *Volksfront Rex*, mei 1936 (KB, fonds Mertens). Op 11 maart 1935 was Raport lid geworden van het hoofdbestuur van de Boerenbond; VAN MOLLE L., *Ieder voor allen. De Belgische Boerenbond 1890-1990*, Leuven 1990, 281.

tische partijen, maar gaven tegelijk een stimulans aan het federalisme in de Katholieke Vlaamse opinie en aan de vorming van een Vlaams eenheidsfront. Op 19 juli werd in Leuven een congres van de Vlaamse Concentratie gehouden met sprekers uit de burgerlijke vleugel van de katholieke partij, het V.N.V. en het Verdinaso. In de katholieke partij bestond er een sterke stroming, waarvan *Nieuw Vlaanderen* de spreekbuis wilde zijn, die aanstuurde op een verregaand samenwerkingsakkoord met het V.N.V. De voortdurende communautaire tegenstellingen verhoogden immers de aantrekkingskracht van de vlaams-nationalisten. Toen in 1937 in het parlement een amnestiewet ten voordele van activisten uit de Eerste Wereldoorlog werd goedgekeurd, die verregaande toezeggingen deed aan de flaminganten, werd dat door de vlaams-nationalisten voorgesteld als een nederlaag, omdat een amendement over de onverkiesbaarheid van de ter dood veroordeelden erin was opgenomen. De polarisatie werd nog opgedreven naar aanleiding van de Grammensactie rond de toepassing van de taalwetgeving³³.

Op de avond van 24 februari 1937 werd Leuven opgeschrikt, toen vlaamsgezinde studenten openlijk de Franstalige opschriften op tweetalige straatnaamborden overkalkten. Tientallen studenten lieten zich door de Leuvense politie aanhouden. Twee weken later herhaalde zich hetzelfde scenario. Leuven was het slachtoffer geworden van een grootscheepse campagne om de taalwet in bestuurszaken naar de letter toe te passen, en op dezelfde manier in Vlaanderen als in Wallonië, waar de overheden geen vertaling toevoegden aan opschriften en bekendmakingen. De initiatiefnemer daarvan was een onderwijzer uit de taalgrensgemeente Ronse. Zijn naam werd een begrip: Grammens.

Na jarenlange vergeefse protesten liet Flor Grammens zich op 9 januari 1937 in de taalgrensgemeente Edingen betrappen bij het overschilderen van Franstalige wegwijzers en straatnaamborden. Daarna volgden soortgelijke acties in andere taalgrensgemeenten. Grammens liep tal van veroordelingen op, waardoor hij aan sympathie won in katholieke vlaamsgezinde middens. Zijn acties sloegen over naar andere steden en gemeenten, waar de taalwet nog werd overtreden, of waar zoals in Leuven een ruimere tweetaligheid werd toegepast dan in de Waalse steden. Vanaf 1933 was in Leuven begonnen met de geleidelijke vervanging van tweetalige straatnaamborden door eentalig Nederlandse, maar dat werk was nog niet voltooid³⁴. Het linkse stadsbestuur liet nu de bekladde borden hangen, want het schoonmaken ervan zou een symbolische goedkeuring van de tweetaligheid betekenen. Maar vervangen deed het schepencollege evenmin, omdat het geen knieval wilde doen voor de „straatnaambordflamingan-

33. Over de Grammensactie zie WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, II, Leuven 1985, 286-298 en III, 108-119.

34. Op 27 juni 1932 had Van der Mueren in de gemeenteraad vragen gesteld bij het ophangen van een bord met daarop simpelweg „Constantin Meunier” met weglating van het woord „straat”. Het bleef een eenmalig incident.

ten''. De Grammensactie verhoogde niet alleen de spanningen tussen links en rechts, maar gaf tegelijk ook een spoorslag aan de initiatieven op taalgebied van de overheid. De drieledige regering-Spaak, die op 15 mei 1938 gevormd was, zou krachtig optreden tegen overtreders van de taalwet in bestuurszaken en aansturen op eenzelfde interpretatie ervan in Vlaanderen en Wallonië. In juli 1938 liet het stadsbestuur van Leuven aan de provinciegouverneur weten dat het enkel een vertaling toevoegde aan haar mededelingen, wanneer ze ook voor niet-inwoners bedoeld waren. De gouverneur eiste op aansporen van de regering dat de gemeenteraad daarover zo snel mogelijk uitspraak zou doen³⁵. Op 10 oktober, tijdens de eerste zitting na de zomervakantie, liet het schepencollege de bestaande toestand bij reglement bekrachtigen, namelijk dat de uitwendige tweetaligheid toegelaten was in geval van politiebepalen en toerisme-informatie of wanneer de mededelingen ook voor Waalse gemeenten bedoeld waren.

De rechtse oppositie noemde het voorstel ten onrechte een verkiezingsmaneuver van de linkse partijen. Omdat de katholieken er niet veel voor voelden om amper één week voor de gemeenteraadsverkiezingen hun verdeeldheid op taalgebied te tonen, onthielden zij zich. Ook de radicale flamingant Van der Mueren sloot zich daarbij aan. De gespannen verhouding tussen links en rechts die de gemeenteraadsverkiezingen van oktober zou tekenen was heel goed voelbaar.

5. De gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1938

Half maart wees het directorium van de Katholieke Vlaamse Volkspartij het aanbod van de V.N.V.-leider Staf De Clercq af om bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1938 een concentratie door te voeren op basis van negen punten, waaronder de financiële gelijkstelling van het vrije met het officiële onderwijs. De Vlaamse vleugel van de katholieke partij was alleen bereid zijn goedkeuring te geven aan een samengaan met andere christelijk geïnspireerde groepen als er een katholieke meerderheid op het spel stond. Als bijkomende voorwaarden waren gesteld: de nationale politiek mocht niet als verkiezingsthema worden uitgespeeld en de gemeenten moesten in het Nederlands bestuurd worden³⁶.

In Leuven was de subsidiëring van het vrij onderwijs opnieuw de inzet van de verkiezingen, zodat een rechtse concentratie tot de mogelijkheden behoorde. Voor de katholieke partij was de Kristene Vlaamse Volkspartij (K.V.V.) van Van der Mueren, die in 1932 van de katholieke partij was afgescheurd, de ideale bondgenoot. Op die manier kon een coalitie met het fascistisch geörien-

35. Briefwisseling tussen gouverneur en stadsbestuur over de taal van de mededelingen; SAL, 24.182.

36. WILS, *Honderd jaar Vlaamse beweging*, III, 119-121.

teerde V.N.V. vermeden worden, waartegen vooral de katholieke arbeidersbeweging weigerachtig stond.

Het levensbeschouwelijke element dat de katholieke kiesvereniging van Leuven naar de K.V.V. dreef, werkte ook omgekeerd. Tijdens de verkiezingscampagne rechtvaardigde de partij van Van der Mueren haar tijdelijk verbond op de volgende manier: „In de noodzakelijkheid om het anti-katholieke gevaar dat zeer ernstig is af te weren, werd een zelfstandig optreden van de K.V.V. niet meer aanvaard. Vooral waar ons, door een kartel, de kansen tot voldoening aan onze rechtseis werden verstrekt”³⁷.

Tijdens de onderhandelingen had de K.V.V. nochtans tevergeefs aangedrongen om drie strijdpunten in het samenwerkingsakkoord op te nemen: de verplichting om de Guldensporenslag te vieren, een verbod om in de gemeenteraad Frans te spreken en als derde punt de strike toepassing van de bestuurlijke taalwet³⁸. De conservatieve rechterzijde bleef nog goed vertegenwoordigd op de lijst met Vandervaeren als kandidaat-burgemeester en Meulemans, Bodart en Schot op verkiesbare plaatsen. Bovendien was ook de gewezen rexist L. Matthijs, die naar de katholieke partij was teruggekeerd, bij voorbaat verzekerd van een gemeenteraadszetel. Daaruit bleek dat Rex, dat bij de parlementsverkiezingen van 1936 in het kanton Leuven meer dan 10 % van de stemmen had gehaald, door de katholieken nog steeds als een gevaarlijke tegenstander werd beschouwd.

De Kristene Vlaamse Volkspartij en de katholieke partij verbonden zich ertoe hun verkiezingspropaganda op elkaar af te stemmen, zonder daarom hun eigen programma te verloochenen. De K.V.V. kreeg twee vertegenwoordigers op de kandidatenlijst van de „Verenigde Katholieken”. Van der Mueren was reeds vòòr de verkiezingen zeker dat hij in de nieuwe gemeenteraad zou zitting hebben; zijn partijgenoot Van Dessel stond op een strijdplaats³⁹.

Het Leuvense V.N.V. had zich afzijdig gehouden van de onderhandelingen tussen de katholieke partij en de K.V.V. Maar op 12 of 13 augustus werd door V.N.V.-voorzitter Staf De Clercq plots het bevel gegeven om zelf een verbond te sluiten met de K.V.V. tegen de katholieke partij. Als dat niet wilde lukken, moest het V.N.V. een afzonderlijke lijst voordragen⁴⁰.

Omdat haar geloofwaardigheid op het spel stond, was de K.V.V. niet bereid het akkoord met de katholieke partij te verbreken. Bovendien was een samengaan met het V.N.V. dat op hetzelfde kiezerspubliek mikte, niet opportuun. Omdat de Verenigde Katholieken niet graag de confrontatie aangingen met het V.N.V., waarvan de aanhang onvoorspelbaar was, waren ze wel bereid toe-

37. *Nieuw Leuven*, verkiezingsblad; SAL, 13929.

38. Voorstellen van de K.V.V., s.d.; AMVC, M 864.

39. Verkiezingsakkoord tussen de katholieke partij en de K.V.V., s.d.; AMVC, M 864.

40. V.N.V.-arrondissementsvoorzitter A. Bogaerts aan Van der Mueren, 13 augustus 1938; AMVC, M 864.

gevingen te doen. Maar de onderhandelingspogingen sprongen af op de onwil van het V.N.V. Pas op 23 september 1938, één dag voor de definitieve lijsten op het stadhuis moesten ingediend worden, deed partijleider Arthur Bogaerts een ultiem tegenvoorstel, waarop hij dezelfde dag nog een antwoord verwachtte⁴¹. Het V.N.V. vroeg voor Van der Mueren een plaats in het schepencollege, indien de K.V.V. twee gemeenteraadszetels in de wacht zou slepen, m.a.w. als Van Dessel zou verkozen worden. Het zou zijn kiezers oproepen om achter zijn naam een voorkeurstem uit te brengen. Een spoedvergadering van de Verenigde Katholieken, die nog dezelfde avond werd samengeroepen, was bereid aan Bogaerts voldoening te geven „in enigszins andere vormen en goed gepreciseerd”⁴². Zaterdagmorgen om half elf was Bogaerts van die beslissing op de hoogte. Maar de V.N.V.-leider gaf geen antwoord en liet zo een unieke kans liggen om de flamingantische positie te versterken. Zijn voorstel was alleen bedoeld geweest om een wig te drijven tussen de partijen van het kartel, wat mislukt was.

De ruzie in het rechtse kamp zette een domper op het verkiezingsenthousiasme bij de Verenigde Katholieken. Met welke vooruitzichten trokken de linkse partijen naar de kiezer? Het uittredend schepencollege kon bogen op een enorme bouwkundige activiteit. De schaduwzijde daarvan was de enorme schuldenberg die het uittredend schepencollege achterliet. Maar veel moeilijker te verteren voor de linkse partijen was de herinnering aan de verdeeldheid in eigen rangen, die in 1938 nog nasmeulde.

Op 13 mei 1938 deed een onderzoekscommissie uitspraak over de tweestrijd tussen Doms en Alfons Vranckx, de oude en de nieuwe partijleider⁴³. Vranckx, die in 1928 de *Biecht van een flamingant* had geschreven, waarin hij een pleidooi hield voor meer vlaamsgezindheid in de socialistische partij, werd erkend als partijleider, maar om onnodige spanningen te vermijden werd hem gevraagd zich tot eind 1938 te onthouden van „elke rechtstreekse of onrechtstreekse inmening” in de gemeentepolitiek van Leuven. Alhoewel Doms de besluiten van de onderzoekscommissie niet aanvaardde, stelde de voormalige partijleider wel zijn aftreden in het vooruitzicht: „Ik zal mijn mandaat uitdoen, maar heb de moed niet om te blijven!” Het kwam dan ook als een verrassing dat hij zich in oktober opnieuw kandidaat stelde voor het ambt van burgemeester. Samen met zijn bondgenoten J. Thiriart en F. Van Langendonck bezette hij de eerste drie plaatsen op de socialistische lijst. In de liberale partij werd de machtsstrijd om de opvolging van Claes in het voordeel van partijvoorzitter Jan Vandevelde beslist. Zijn zoon Paul werd lijstaanvoerder vòòr het uittredend gemeenteraadslid Dumont, die als enige trouw was gebleven aan de

41. Bogaerts aan Van der Mueren; AMVC, M 864.

42. *Nieuw Leuven*, verkiezingsblad; SAL, 13929.

43. Vergadering van de onderzoekscommissie, 13 mei 1938; AMSAB, Verslagboek. Er werd vastgesteld dat er door beide kandidaten onregelmatigheden gebeurd waren.

Liberaal Vereniging. Opvallende afwezigheid op de liberale lijst was Deneef, de voorzitter van de Commissie van Openbare Onderstand.

De liberalen betaalden de prijs voor hun schijnbare stuurloosheid. Ze werden bij de verkiezing weggeveegd. Hun stemmenaantal zakte tot een historisch dieptepunt van 8 %. Met nog twee zetels in de gemeenteraad vielen zij weg uit de rij van de grote partijen. De socialisten moesten geen enkele zetel inleveren en behielden negen verkozenen, ondanks een gevoelig stemmenverlies. De verkiezingsuitslag was een persoonlijke overrinning voor Doms, die voor de socialistische partij een opmerkelijk groot aantal voorkeurstemmen kreeg. Voor zijn rechtstreekse opponent, Jan Huyberegts, die aan het hoofd van de Sociale Partij een dissidente lijst aanvoerde, waren de verkiezingen een afgang⁴⁴. Het was een bewijs van de felle links-rechtse tegenstellingen. Grote overwinnaars waren de Verenigde Katholieken, die elf zetels in de wacht sleepten, één meer dan de katholieke partij en de Kristene Vlaamse Volkspartij samen in 1932. De aanhangers van de K.V.V. hadden massaal voor Van Dessel gestemd, die nog met een ruime marge werd verkozen. Het V.N.V. werd door de kiezer afgestraft, omdat het politieke overwegingen vòòr de Vlaamse belangen had gesteld, want minder dan 400 stemgerechtigden kozen voor de eenmanslijst van Bogaerts. Ook de andere fascistisch georiënteerde partij Rex deed het minder goed. In vergelijking met de parlementsverkiezingen van 1936 was haar aanhang gevoelig afgekald, maar ze stuurde toch nog één vertegenwoordiger naar de gemeenteraad.

De Verenigde Katholieken hadden één zetel te weinig voor de absolute meerderheid, maar ze zaten wel in een comfortabele onderhandelingspositie, omdat een linkse bestuursmeerderheid niet langer mogelijk was. Op 29 oktober werd een verkennend gesprek gehouden met Rex, dat evenwel onmiddellijk afsprong⁴⁵. Maar de contacten met Rex werden wel uitgespeeld in de besprekingen met de liberalen, voor wie niet meer dan een tweederangsrol was weggelegd⁴⁶. De Liberale Vereniging eiste evenwel de schepenzetel van Onderwijs op, die de katholieken niet wilden geven, en wees daarom de voorstellen van de katholieken met een ruime meerderheid als onaanvaardbaar af.

Na de langste onderhandelingsperiode uit de Leuvense stadsgeschiedenis werd tenslotte een bestuursakkoord gesloten tussen de Verenigde Katholieken en

44. Zijn lijst kreeg minder dan 150 stemmen. Huyberegts' rol in de Leuvense gemeentepolitiek was daarmee uitgespeeld. Na de bevrijding in 1944 zou hij als stafhouder protesteren tegen de behandeling van de geïnterneerden en tegen de voorwaarden waarin hun verdediging moest gevoerd worden. In 1945 zou hij stichtend ondervoorzitter worden van het Nieuw Verbond V.O.S. (Wils, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, III, 252 en 277).

45. AMVC, M 864.

46. Besprekingen tussen liberalen en Verenigde Katholieken op 14 en 25 november; AMVC, M 864.

Rex, die elkaar vòòr de verkiezingen fel bekwampt hadden. Raport had van de leider van Rex-Vlaanderen, Paul De Mont, de garantie gekregen dat er geen „tweede heruitgave komt van aanvallen van vroeger”⁴⁷. De nieuwe coalitiepartners kwamen overeen om aan het vrij onderwijs een jaarlijkse toelage van 250.000 frank te geven. Ook de Katholieke Universiteit kon op financiële steun van de stad Leuven rekenen.

De benoeming van burgemeester Vandervaeren zou maandenlang aanslepen, volgens de minister van Binnenlandse Zaken, de socialist Merlot, wegens het verzet van één of twee „katholieken” tegen de aanwezigheid van de Rexist Maes in het schepencollege⁴⁸. Uit onvrede met de aanwezigheid van Rex in het schepencollege hadden de socialisten tijdens de eerste gemeenteraadszitting op 13 januari de vergadering verlaten.

6. Is rechts vlaamsgezinder dan links?

Bij de socialisten waren sinds het einde van de jaren twintig de Vlaamse belangen een wezenlijk onderdeel van het partijprogramma geworden. Door hun coalitie met de liberalen vanaf 1932 en vooral door het vertrek van de gewezen activist Frantzen uit de gemeenteraad en uit de partij in 1935, was er sprake geweest van een tijdelijke terugval. Nog voor de Tweede Wereldoorlog kondigde zich echter een nieuwe generatie van socialisten aan die niet bereid was om compromissen te sluiten in Vlaamse aangelegenheden.

Hoe stonden nu de rechtse partijen tegenover het Vlaamse vraagstuk? In het schepencollege was het vlaamsgezinde element sterk vertegenwoordigd met Van der Mueren op Onderwijs en Raport op Financiën. De vakbondssecretaris van de christen-democraten D. Nackaerts werd schepen van Openbare Werken. Daarmee beschikten de katholieke vlaamsgezinden voor het eerst over een meerderheid in het schepencollege. Op 24 februari 1939 gaf het stadsbestuur in een dienstorder het bevel om alle tweetalige druksels en stempels te vervangen — „Er zal streng gewaakt worden over overtredingen” — maar er werd onmiddellijk een uitzondering gemaakt voor belastingsformulieren die voor inwoners van Waalse gemeenten bestemd waren⁴⁹. Begin maart werden op last

47. Brief van Raport aan De Mont, 14 december 1938 en antwoord, s.d.; AMVC, R 197.

48. Nochtans hadden alle katholieken op 13 januari 1939 in de gemeenteraad de benoeming van Maes goedgekeurd. Onderhoud van Raport met minister van Binnenlandse Zaken Merlot; AMVC, R 197. Vandervaeren werd pas in april benoemd, nadat de samenstelling van de regering gewijzigd was. Zolang bleef Raport waarnemend burgemeester.

49. Dienstbericht van 8 maart 1939; SAL, 24.182. Raport had al op 28 februari aan stadsontvanger Groendaels daarvoor de toestemming gegeven; SAL, 24.182. Op 26 januari 1939 vroeg de geheimzinnige Raad van de Daad, aan wie Grammens zijn actie toeschreef, aan het nieuwe schepencollege om een straat naar de bekende taalgrenswerker te noemen. Er werd geen gevolg aan gegeven.

van het schepencollege alle Franstalige opschriften van openbare gebouwen verwijderd, tot groot ongenoegen van het liberale weekblad *De Vrijheid*. Tweetalige straatnaamborden werden echter niet (systematisch) verwijderd⁵⁰. En op 3 juli 1939 bevestigde waarnemend burgemeester Raport in de gemeenteraad dat inzake de briefwisseling met particulieren de taal van de schrijver werd gerespecteerd zelfs „waar het bleek dat het om ons te tergen was dat er in 't Frans geschreven werd”. Het rechtse schepencollege zette dus een stap verder op weg naar de volledige eentaligheid in bestuurszaken, maar tegelijk werden er toegevingen gedaan aan de fransgezinden. Dat het schepencollege voor een gematigde opstelling koos in communautaire aangelegenheden, bleek ook naar aanleiding van het geval Martens.

In het najaar van 1938 lekten in de pers de namen van de twaalf kandidaten uit voor de Vlaamse Academie voor Geneeskunde, die een jaar eerder was opgericht. Een van hen was de gewezen activist Dr. Martens, die na de oorlog ter dood veroordeeld was. De triomfantelijke taal van *Volk en Staat*, het dagblad van het V.N.V., op 30 oktober en volgende dagen lokte onvermijdelijk reacties uit van allerhande oudstrijdersverenigingen, Belgisch-nationalisten en liberalen, die tegen zijn aanstaande benoeming in het geweer kwamen. Het was het begin van een escalatie⁵¹.

Op 17 februari 1939 toen de politieke crisis op haar hoogtepunt was, legde de socialist Franz Tielemans in de gemeenteraad een ordemotie over de zaak Martens voor. De inhoud ervan lag in de lijn van het zogenaamde Manifest van Antwerpen, waarin vooraanstaande katholieken en socialisten onderstreepten dat de benoeming van Martens als academielid onherroepelijk was. Maar de rechterzijde sloot zich aaneen en verwierp met de steun van de liberalen, die in hun blad hevig campagne voerden tegen de benoeming van Martens, het voorstel van Tielemans. Laatstgenoemde was de nieuwe sterke man in de socialistische partij, waar hij Doms van het eerste plan had verdrongen. Als de zoon van het vroegere gemeenteraadslid Louis Tielemans, had hij op het eind van de jaren 20 rechten gestudeerd aan de Vrije Universiteit van Brussel, waar hij de leiding van een vlaamsgezinde socialistische studentengroep had. In die hoedanigheid had hij contact gezocht met activistische bannelingen in Nederland, „om aan de BWP te laten zien dat er ook bij de socialisten separatisten zijn”⁵².

Tijdens het debat over de zaak Martens had Van der Mueren doen opmerken: „Ge spreekt een andere taal dan voor enige maanden, de socialisten”. De vertegenwoordiger van de K.V.V. was zichtbaar verveeld met de gematigde opstel-

50. Er bleven zelfs nog bordjes hangen waarop het Frans de voorrang had; Commissie voor Taaltoezicht aan het stadsbestuur, 1 september 1943; SAL 24.182.

51. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging*, III, 136.

52. Franz Tielemans, s.l. 1973, 8-10.

ling van het schepencollege in Vlaamse aangelegenheden. Tijdens dezelfde gemeenteraadzitting van 17 februari 1939, bij het vaststellen van de voorwaarden voor de benoeming van politieagenten, merkte Doms met voldoening op dat de kennis van de tweede taal vereist was. In januari 1938, toen ze nog in de oppositie zaten, hadden Raport en Van der Mueren zich nog hardnekkig verzet tegen een soortgelijke bepaling. Van Dessel, die zich met tegenzin neerlegde bij de benoemingsvoorwaarden die door het schepencollege werden voorgesteld, liet zich enkele maanden later opnieuw opmerken, toen naar jaarlijkse gewoonte de toelagen aan de socio-culturele verenigingen werden verdeeld. Hij zei in de toekomst geen financiële bijdrage meer te zullen stemmen voor een vereniging met een Franse benaming. Er verkeerden nogal wat verenigingen in dat geval, maar niemand was bereid op het onredelijke voorstel van Van Dessel in te gaan.

Op 3 juli 1939 maakte de liberale woordvoerder Vandevelde zich in de gemeenteraad boos, omdat het stadsbestuur in maart of april eentalig Nederlandse brochures verspreid had over de bescherming tegen luchtaanvallen. Enkele dagen later, op 6 juli, stelde hij voor om voortaan alle mededelingen in de twee talen op te stellen. Dat zijn vader voorzitter was van het Leuvense Willemfsfonds en hij zelf lid ervan, vormde blijkbaar geen beletsel om de wensen van de fransgezinden te vertolken. De socialist Tielemans wilde zijn voorstel onmiddellijk van de hand wijzen, maar burgemeester Vandervaeren beloofde het naar de Verenigde Afdelingen te sturen, waar het niet eens zou besproken worden. Blijkbaar was er een *modus vivendi* gevonden, want vanaf 8 september 1939 verschenen voor het eerst tweetalige berichten van het nieuwe schepencollege, die alle betrekking hadden op de bescherming van de bevolking in geval van oorlog.

De Guldensporenviering van 1939 zorgde wel voor openlijke onenigheid in het schepencollege. De rexist Maes die zich in mei akkoord had verklaard om het stadhuis met de Vlaamse Leeuw te bevlagen samen met de Belgische driekleur en de stadskleuren, trok op 3 juli zijn belofte weer in, toen de liberale woordvoerder Vandevelde zich daartegen verzette en de leeuwevlag „het vaandel der Vlaams-nationalisten” noemde. Maes zei van gedacht veranderd te zijn door de „onverzoenlijke” houding die door zijn collega's-schepenen werd aangenomen in verband met de extreme tweetaligheid. Als tussenoplossing stelde het katholieke gemeenteraadslid Bodart, die het aantal leeuwevlaggen in Leuven jaarlijks op een dozijn schatte, voor om alleen de nationale driekleur uit te hangen. Maar zijn voorstel werd verworpen door de meeste katholieken en alle socialisten.

De bevlagging van het stadhuis op 11 juli vormde een grote symbolische overwinning voor de vlaamsgezinden binnen en buiten de gemeenteraad, omdat daarmee het rechtvaardig karakter van de Vlaamse Beweging werd erkend. Daarmee ook werd voorlopig een punt gezet achter de strijd voor de vernederlandsing van het stadsbestuur, die niet helemaal beëindigd was zoals de radi-

cale flaminganten het gehoopt hadden. Vanaf september 1939 zou de oorlogsdreiging in de gemeenteraad alle aandacht opeisen.

Besluit

Aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog was Leuven vernederlandst in de openbare besturen, de scholen, het gerechtshof en de legerkazernes⁵³. Maar alhoewel het minimumprogramma was verwezenlijkt, bleef er in Leuven nog een Vlaams probleem bestaan, omdat, zoals de Nederlandse historicus E.H. Kossmann het stelt, de Nederlandstaligen met betrekking tot hun loopbaan en maatschappelijke mogelijkheden hinder ondervonden van het feit dat zij geen vloeiend Frans spraken⁵⁴. Op het eind van de jaren dertig werkte de groeiende groep kantoorbedienden nog in een Franstalig milieu, omdat er in de administraties van de meeste grote ondernemingen in Leuven en omgeving nog geen begin gemaakt was met de vernederlandsing⁵⁵. En de middenstand moest rekening houden met de taal van haar cliënteel, dat ook bestond uit inwoners van Waals-Brabant, studenten en professoren van de overwegend Franstalige universiteit en enkele duizenden Leuvenaars die bij de bevolkingstelling van 1930 het Frans hadden opgegeven als moedertaal.

In november 1919 had *De Eendracht*, het Nederlandstalige verkiezingsblad van de fransgezinde Union Nationale, de nagel op de kop geslagen, toen het zich waagde aan een voorspelling over de afloop van de taalstrijd: „Stappen wij enige jaren vooruit: veronderstellen wij ons rond het jaar 1935. Wanneer de eisen van het Vlaams Verbond zullen verwezenlijkt zijn... dan zal men met het Vlaams even ver komen als met het Frans!!! Goed. Maar welk is de taal van onze banken en naamloze vennootschappen? Van onze grote handeldrijvers en fabrieken? Het Frans!”⁵⁶.

De verfransingsdruk die tot na de Tweede Wereldoorlog op de beroepsbevolking bleef wegen, heeft de opstelling van de Leuvense partijen in Vlaamse gelegenheden sterk beïnvloed. Omdat de arbeidersbevolking in een eentalig milieu leefde en werkte, kon zich in de socialistische partij een vlaamsgezind

53. In juli 1938 werd de nu nog geldende taalwet op het leger goedgekeurd, die tegemoet kwam aan de wensen van de vlaamsgezinden.

54. KOSSMANN E.H., *De Lage Landen. Twee eeuwen Nederland en België*, II, Amsterdam-Brussel 1986, 100. Het zou duren tot na de oorlog, voor de gevolgen van de vernederlandsing van de voertaal in het onderwijs op de talenkennis van de jongeren merkbaar werden en het bedrijfsleven zich noodgedwongen aan de veranderende omstandigheden moest aanpassen. Waar dat niet op vrijwillige basis gebeurde, werd men daartoe verplicht door de wet van 1963.

55. Op basis van eigen onderzoek in het archief van de Kamer voor Handel en Nijverheid van Leuven.

56. KB, fonds Mertens.

radicalisme ontwikkelen. Omgekeerd verlamde de verregaande verfransing van het beroepsleven de vlaamsgezindheid van de middengroepen, die te Leuven het belangrijkste deel van het kiezerspubliek van de katholieke partij uitmaakten. Ze verklaart tegelijk de blijvende anti-vlaamsgezindheid van de liberalen en de zwakte van de vlaams-nationalisten. De verkiezingsuitslagen van de Frontpartij eerst en van het V.N.V. later lagen in het kanton Leuven ver beneden het nationale gemiddelde. Vanaf 1929 liepen de verschillen op tot 7 % en meer. De fronters deden slechts eenmaal mee aan de gemeenteraadsverkiezingen, met een teleurstellend resultaat. Als vlaamsgezinde zweeppartij kon in de gemeentepolitiek van de jaren dertig alleen de K.V.V. van Floris Van der Mueren een rol van betekenis spelen, omdat hij zich niet liet verleiden tot het extremisme dat het V.N.V. in Vlaamse aangelegenheden eigen was. Na de oorlog droogden de Vlaamse eisen niet op, want de radicalisering van de flaminganten was een proces dat zich zelf onderhield. Naast de vernederlandsing van het bedrijfsleven kwamen er nieuwe eisen van een heel ander type dan tijdens het interbellum, zoals de industrialisatie van Vlaanderen en de uitbreiding van het secundair en hoger onderwijs⁵⁷. Zonder uitzondering waren dat domeinen waar alleen de centrale overheid voor bevoegd was. Het is de ironie van het lot dat de rol van de gemeenten in communautaire aangelegenheden bijna volledig was uitgespeeld op het ogenblik dat de vlaamsgezinden zich meester hadden gemaakt van het Leuvense stadhuis en er de leeuwevlag lieten wapperen.

Augustijnenstraat 31
2000 Antwerpen

57. WILS, *100 jaar Vlaamse Beweging*, III, 285.